

Din Özgürlüğü ve Laisite

ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma

T. Jeremy Gunn

LiBeRtE

T. Jeremy Gunn

Din Özgürlüğü ve Laïcité

ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma

Religious Freedom and Laïcité

A Comparison of the United States and France

Çevirenler: Hüseyin Bal - Ömer Faruk Altıntaş

Çeviri Editörü: Atilla Yayla

ISBN: 978-975-6201-85-5

Liberte Yayınları® / 125

3. Baskı: Ağustos 2026; 1. Baskı: Kasım 2006

© 2013, Liberte Yayınları®

© 2004, T. Jeremy Gunn

© 2004, Brigham Young University, Law Review

© 2004 J. Reuben Clark Law School, T.Jeremy Gunn, Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of the United States and France, 2004 BYU L. Rev. 419 (2004),
<https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol2004/iss2/5>

Bu eserin orijinali *Brigham Young University Law Review* dergisinin 419. sayısında 420-506. sayfalar arasında yayınlanmıştır.

Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları

Kapak Tasarımı: Çetin Özgör

Baskı: Bizim Büro Basım Evi Yayın ve Dağıtım Hizmetleri
Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Adres: Zübeyde Hanım Mahallesi, Sedef Caddesi 6/A, Altındağ, Ankara

Telefon: (312) 229 99 28 | *Faks:* (312) 229 99 29 | *Sertifika No:* 42488

LiBeRtE
liberteyayin grubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | *Faks:* (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | *Web:* www.liberte.com.tr | *Sertifika No:* 52155

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

T. JEREMY GUNN

Gunn, Fas'taki El-Ahavani Üniversitesi'nin Beşerî ve Sosyal Bilimler fakültesinde doçent olarak görev yapmaktadır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİK) bünyesindeki Din ve Vicdan Özgürlüğü Bürosu'nun danışma konseyi üyeliğinde bulunmuş olan Gunn aynı zamanda ABD Barış Enstitüsü'nde J. F. Kennedy Suikasti Kayıtları İnceleme Kurulu üyesi olarak da görev yapmıştır. İnsan hakları ve din-devlet ayrımı konularında ihtisas sâhibi olan Gunn'ın bu alanda yayınlanmış onlarca makale ve kitabı mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	9
1 MİLLÎ KİMLİKLER VE TEMEL EFSANELER	17
A. Fransa Cumhuriyeti'nin Temel Efsanesi Olarak Laisite	17
B. Amerika'nın Kurucu Efsanesi Olarak Din Özgürlüğü	19
2 LAİSITE VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHİ KÖKLERİNİ ÖNE ÇIKARTAN FARAZİYELERİN DÜZELTİLMESİ	23
A. Laisitenin Tarihi Kökleri	23
1. Birinci Dalga: Fransız İhtilâli	24
2. İkinci Dalga: Üçüncü Cumhuriyet	29
B. Din Özgürlüğünün Tarihi Kökleri	32
3 LAİSITE, BAŞÖRTÜSÜ VE STASİ KOMİSYONU RAPORU	45
A. Fransa'da Kamu Okullarının Rolü	45
B. Başörtüsü İhtilâfının Arka Plânı ve Ortaya Çıkışı	46
C. Stasi Komisyonu Raporu	55

1.	Laisite Tartışması,Tartışmanın Arka Plânı ve Hukuk	55
2.	Laisite, Tarafsızlık, Eşitlik ve Vicdan Özgürlüğü	56
3.	Hakların Sınırlandırılması: "Kamu Düzeni", Başörtüsü ve Dinî Kısve	58

4 "TANRI HUZURUNDA", DİN ÖZGÜRLÜĞÜ VE DOKUZUNCU DÂİREDEKİ MUHALİF HÂKİMLER 73

A.	Amerikan Bayrağının ve Amerikan Sadakât Yemini'nin Arka Plânı	74
B.	<i>Newdow Davası</i> ve Dokuzuncu Dâire Muhalifleri	88

SONUÇ	95
SONNOTLAR	101

GİRİŞ

LAİSITE KELİMESİ, FRANSA'DA, FRANSIZ DEVLETİ¹ İLE kilise arasındaki olması gereken ilişkiye yönelik mevcut kabûlleri özetlemek için kullanılır. Bir hayli farklı bir anlam taşısa da, ABD'de aynı rolü oynayan terim, "din özgürlüğü"dür. İlk bakışta bu iki kavram, din ile devlet arasındaki olması gereken ilişkiye yönelik bir hayli farklı yaklaşımlara işaret ediyor gibi gözükebilir. *Laisitenin*, şüpheyi (veya belki de düşmanlığı) imâ edebilmesi ihtimâline karşın; din özgürlüğü terimi, devletin, dini, agnostisizm ve ateizmi dışlayarak, tümüyle kucaklamaya yönelik arzularını ifade eder. Kamuoyu araştırmaları, nispeten dindar olmayan Fransa ile oldukça dindar olan ABD² arasında böylesi bir çelişkinin varlığını destekler gözükmektedir.

Laisite ve din özgürlüğü arasında anlam bakımından önemli farklılıkların varlığına rağmen, çoğu zaman, bu iki terim, cumhuriyetlerin kurucu prensipleri, vatandaşları bir

araya getiren bütünleştirici prensipler ve dünyanın geriye kalan kısmı için bu ulusları [sosyolojik anlamda] rol modelleri hâline getiren hayranlık verici karakter örnekleri şeklinde heyecanlı ve şevkli bir lisan ile anlatılmışlardır. Her iki ülkede de bu iki temel doktrin; eşitlik, tarafsızlık ve hoşgörü ile ilgili anayasal normlarla tümüyle örtüşecek şekilde târif edilmişlerdir. Ancak, laisite ve din özgürlüğünün, uygulandıkları ülkelerin vatandaşlarını birleştiren ana prensipler olduklarına dâir yaygın kabûllere rağmen, bu iki kavram, pratikte, kurucu efsanelere daha yakın tarzda etkili olmuşlardır. Söz konusu bu iki terimin tarihî arka plânlarını sorguladığımızda, her ikisinin de birer bütünleştirici ya da ana prensip şeklinde neşet eden görüşler olmadıkları açığa çıkacaktır. Aksine, her iki prensip, çatışma, hoşgörüsüzlük ve de çoğu zaman aykırı görüş sâhiplerine şiddet uygulanması dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde, din ve devletle ilgili mevcut tartışmalar açısından, her iki doktrine de görünüşte ihtilâfları çözücü bir amaçla müracaat edildiğinde; söz konusu bu iki doktrin, inançları sebebiyle vatandaşları bölücü ve yaygın tercihlerin dışında kalan inançları tahkir edici tarzlarda uygulanmaya devam etmektedir. Bu sebeple, laisite ve din özgürlüğü doktrinleri sâdece efsanelerde tasavvur edilebilecek tarzda idealize edilmekle kalmayıp, aynı zamanda özü itibarıyla neşvünema buldukları gibi çatışmacı ve polemik yaratıcı yöntemler içinde kullanılmaktadırlar.

Kamu okullarında dini açığa vurma özgürlüğüyle ilgili çağdaş iki ihtilâf, laisite ve din özgürlüğü doktrinlerinin, hem efsanevi hem de çatışmacı tarzlarda nasıl kullanıldıklarını göstermektedir. 2004'ün Mart ayında Fransa, kamu okulla-

1

MİLLÎ KİMLİKLER VE TEMEL EFSANELER

FRANSA CUMHURİYETİ'NDE LAİSİTE VE BİRLEŞİK DEVLETLER'DE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

A. FRANSA CUMHURİYETİ'NİN TEMEL EFSANESİ OLARAK LAİSİTE

LAİSİTENİN GERÇEKTE NE ANLAMA GELDİĞİ KONUSUNDA bir kesinlik olmamasına rağmen; devlet erkanı, siyasetçiler, akademisyenler ve vatandaşlar terimi öven sözlerinde çoğu zaman içten ve heyecanlıdırlar. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Başkan Jacques Chirac'ın Aralık 2003'te çocukların devlet okullarında “dikkat çeken” dini kıyafetler giymekten sakınmalarını ilk kez salık verdiği konuşmasında sergilenmiştir.²³ Başkan bu konuşmada şöyle demiştir: “Laisite geleneklerimize kazınmıştır. O bizim Cumhuriyetçi kimliğimizin kalbindedir.”²⁴ *Laisite*, tüm vatandaşların inan-

2

LAİSITE VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHÎ KÖKLERİNİ ÖNE ÇIKARTAN FARAZİYELERİN DÜZELTİLMESİ

AMERİKAN TARİHİNİN KÖŞE TAŞI VE BU ÜLKEYİ TANıMLAYIP bütünleştirici bir ilke olarak *din özgürlüğü*, tıpkı Fransa'daki *laisite* gibi, çoğu Amerikalının derinden hissettiğı bir ilham kaynağıdır. Her ne kadar *laisite* ve *din özgürlüğü* söylemleri Amerika'da ve Fransa'da övünç kaynağı iseler de, bunların temelinde yatan tarihî gerçekler karanlıkta değildir.

A. LAİSİTENİN TARİHÎ KÖKLERİ

Modern Fransız *laisite* kavramı, esasen Fransız tarihinin iki döneminde gelişmiştir: Bunlardan birincisi, 1789 Devrimi'ni izleyen ilk beş yıl, ikincisi ise 1879'dan 1905'e (Üçüncü Cumhuriyet dönemi) kadar olan dönemdir.⁴⁵ Bu iki dönemi ayırın-

3

LAİSİTE, BAŞÖRTÜSÜ VE STASİ KOMİSYONU RAPORU

A. FRANSA'DA KAMU OKULLARININ ROLÜ

BİRÇOK ÜLKE GİBİ FRANSA VE BİRLEŞİK DEVLETLER de millî değerlerini gençliğe aktaracak kurumların okullar olduğuna inanır. Michael Walzer, her ulusun, “çocuklarına, âit oldukları gruplara bakmaksızın, kendi anayasal düzenlemeleri ile kurucularının, kahramanlarının ve mevcut liderlerinin erdemlerini öğretme” çabası içinde olduğunu gözlemlemiştir.¹³⁸ Fransa’da geleneksel olarak “medenî ve ah-lâkî yükümlülüklerin öğretimi, okul müfredatının önemli bir kısmını oluşturur; çocuktan annesini nasıl seviyorsa milletini de öyle sevmesi beklenir ve bunun sağlanmasına yönelik programlar uygulanır.”¹³⁹ Fransız okullarının “en önemli görevi”, akademik araştırma değil, vatanperverliğin öğretilmesidir.¹⁴⁰ Theodore Zeldin, Fransa’da “evrensel eğitimin ve cumhuri-

4

“TANRI HUZURUNDA”, DİN ÖZGÜRLÜĞÜ VE DOKUZUNCU DÂİREDEKİ MUHALİF HÂKİMLER

AMERİKALILARIN ÇOĞU MİLLÎ MECLİS, CUMHUR-
başkanı Chirac ve Stasi Komisyonu’nun devlet okul-
larında dinî kıyafetle ilgili kaygılarını muhtemelen
paylaşmayacaktır. Ancak bu, Amerikalıların, dinin devlet
okullarında oynadığı rolle hiçbir surette ilgilenmedikleri an-
lamına gelmez. Onlar devlet okulları, Amerikan bayrağı, millî
değerler ve Amerika’nın “Tanrı Huzunda Tek Ulus” (olduğu)
ifadesini hep akıllarında tutarlar. Bu nedenle, Amerika’da dev-
let okulları, Fransa’dakilerin oynadığına benzer bir rol oynar-
lar.²³⁷ “Amerikalılar okullardan öğrencilere sâdece birey ola-
rak potansiyellerine ulaşmada yardımcı olmasını değil, onları
ulusal değer ve kurumları devam ettirecek ve onları sonraki
nesile aktaracak iyi vatandaşlar yapmasını da beklerler.”²³⁸
Eğitim “hâkim Amerikan ideolojisinin odağındadır.”²³⁹ Elbet-

SONUÇ

FRANSA'YA VE AMERİKA'YA KARŞI ÂDİL OLMAK İÇİN, BU iki ülkenin vicdan özgürlüğünün yüceltilmesine önemli katkılar yaptıklarını kabûl etmek gerekir. Bu katkılardan biri, *laisite* ilkesinin din ile ilgili olmayan inanç ve kanaâtlere resmî saygı sağlaması ve dine değer atfetmeyen veya dinde huzur bulmayan bireylerin de insan olmak itibarıyla saygıya lâyık olduklarını resmî kayıt altına almış olmasıdır. İnançsızlar ister bilim adamı, ister filozof, doktor, siyasî lider veya işçi olsunlar, topluma olan katkılarından dolayı, laik devlet tarafından saygıya değer görülürler. Ayrıca, bunlar siyasî hayata, kamusal söyleme ve değer, moralite ve ahlâk konularıyla ilgili tartışmalara rahatça katılabilirler.

Amerika'ya gelince, efsanelerde iddia edilenden çok farklı olsa da, bu ülkede farklı dinî inançların devlet tarafından korunması gerektiğine ve din özgürlüğüne saygının devletin esenlik ve huzuruna pozitif katkıda bulunacağına dâir çok

SONNOTLAR

GİRİŞ BÖLÜMÜ

- 1 İngilizceye çoğu zaman "seküler" olarak tercüme edilen *laisite* (*laïcité*), târifi zor ve tercümesi neredeyse imkânsız bir kavramdır. "Laisitenin ne resmen tâyin edilmiş ne de genel olarak kabûl görmüş kesin bir târifi vardır". Emile Poulat, *Notre Laïcité Publique* 116 (2003) [bundan sonra metinde *Notre Laïcité* olarak atıfta bulunulacaktır]. Terimin bazı farklı kullanımlarına dâir kısa fakat oldukça öğretici bir tartışma için bkz. a.y. 115-124. *Le Grand Robert* Sözlüğü *laisiteyi*, "devletin, dinî gücü; kiliselerin (*Eglises*) de, siyasal gücü kullanmadığı; sivil topluluk ve dinî cemaatin birbirlerinden ayrılmasını anlatan siyasal bir kavram" olarak tanımlar. Paul Robert, *5 Le Grand Robert De La Langue Française* 915 (2. ed. 1992). *Laisite* elbette sekülerizm ve din-devlet ayrılığı kavramlarını çağırıştır, ancak, tıpkı "demokrasi" terimi gibi, onun da hem polemiklerde hem de hukukî metinlerde çok farklı anlam ve kullanımları olabilmektedir. *Laisite* Fransa'da 1946'dan beri anayasal statüyü hâizdir: "Fransa bölünmez, *laik*, demokratik ve sosyal bir Cumhuriyettir. Fransa, bütün vatandaşlarının, köken, ırk veya dine dayalı hiçbir ayrım olmaksızın, kanun önünde eşitliğini garanti eder. O, bütün inançlara saygı gösterir". *Anayasa* Madde 2 (1958) (Fr.). *Laik*, bir anayasal terim olarak ilk kez 1946'da ortaya çıkmıştır. *Anayasa* Madde 1 (1958) (Fr.).